

## ספר "באר הגולה" למהר"ל - כיצד יש לקרוא את שם הספר?

בקרב ציבור לומדי הספר 'באר הגולה' שחיבר המהר"ל מפראג עולה מדי פעם השאלה: מהו שמו הנכון של הספר: 'באר הגולה', 'באר הגולה', או 'באר הגולה'<sup>1</sup>? הרב אליקים פ' שמשוביץ, במאמרו: "על באר הגולה - שמו של ספר"<sup>2</sup>, טוען כי שם הספר צריך להיות: "באר הגולה". זאת על פי החריזה הבאה אחרי קביעת שם הספר בסיום הקדמתו הגדולה של מהר"ל לספר: "...ולכן שם החיבור הזה נקרא באר הגולה, כל איש נבון דלה ידלה". בתיבה 'ידלה' הניקוד בוודאי סגול, ולכן אמור להיות כך גם 'באר הגולה'.

לכאורה נראה כי הצדק איתו; אלא שיש להביא בחשבון לפחות באותה מידה את החריזה הקודמת באותו משפט: "...עד כי יעלו מימיו מעלה מעלה, ויכסו כל גבעה תלוּלה, והיה לנחל שוטף פוּלה. ולכן שם החיבור הזה נקרא באר הגולה" וכו'<sup>3</sup>, ואם כן צריך לקרוא בקמץ 'גולה'. אולם צריך לברר האם קיימת קריאה אחרת למילה 'ידלה' המופיעה בהמשך - "כל איש נבון דלה ידלה", כדי שהחרוז יתאים לכל אורך הבית.

לפני הקדמתו של מהר"ל מופיעה בפתח הספר הקדמה קצרה, המתחילה 'לבי לחוקקי ישראל'. בהקדמה זו מופיעים ביטויים כמעט זהים לאלה שבהקדמתו של מהר"ל, ביניהם גם זה המציין את שם הספר. במהר"ל מהדורת זאלקווא תר"ח (1848) וכן במהדורות שאחריה, כולל מהדורת חי"ל הניג הנפוצה, מופיע ביטוי זה בהקדמת 'לבי לחוקקי ישראל' בלי יו"ד: "...אשר משם כל איש דלה דלה", והכוונה בוודאי לניקוד 'דלה'; אך במהדורה הראשונה של הספר כתוב 'ידלה'! ד"ר צבי בצר ז"ל מהמחלקה ללשון בבר אילן הציע לי בזמנו את האפשרות שמדובר ביו"ד יתירה בטעות סופר, וגם אם לא - יתכן שהמהר"ל עצמו שינה, לצורך הכתיבה השוטפת, ניקוד של חריזה אחת - 'ידלה' במקום 'ידלה'. הרב הרטמן, במבוא לספר באר הגולה

1 הדברים הלן מבוססים על מחקר רחב בכתובים על מגמתו של ספר 'באר הגולה'.  
2 "על באר הגולה - שמו של ספר", אליקים פ' שמשוביץ, דעת 36, חורף תשנ"ו.  
3 הרב יהושע הרטמן, במבוא למהדורתו לספר באר הגולה, (מכון ירושלים, תשס"ג), עומד גם הוא על הדברים בעמ' 18-19. דרד אגב, בניגוד לשיטתו של שמשוביץ כאילו כל ההקדמה מורכבת מחריזה זוגית וועל כן 'גולה' יתחרז עם 'ידלה', הרי קל לגלות כי ישנה גם חריזה 'משולשת', המופיעה קודם לכן בהקדמה בתיאור השחתת הבאר: "...קלקלו, ודללו, ...גללו".

מהדורתו, מביא מספר דוגמאות לתופעה לשונית כזאת, של ניקוד בקמץ במקום בסגול במקרים מעין אלו<sup>4</sup>. בין כך ובין כך, יתכן מאוד שהמדפיסים הבאים השמיטו את האות יו"ד כדי להקל על קריאת המילה.

אולם נראה כי ההקדמה "לבי לחוקקי ישראל" לא נכתבה על ידי מהר"ל עצמו, אלא על ידי המדפיס הראשון<sup>5</sup>. כפי שהזכרנו לעיל, תכניה של הקדמה קצרה זו, וחלק מלשוניה, כמעט זהים להקדמת מהר"ל הגדולה, ואין להניח כי היה למהר"ל עצמו עניין לכפול את דבריו. ועוד, בסיום הקדמתו הגדולה לספר מודה מהר"ל לקב"ה על שעזר לו "לגלול את האבן מעל פי הבאר" וכן: "ולבעל ההודאות תודה, כי מצאנו מים בבאר שבע אשר ליהודה"; לעומת זאת ב"לבי לחוקקי ישראל" הדברים נראים כשבח לכותב: "עמד בפרצה וגדרה" וכו', אך לא כרוכה בהם תודה לה' אלא "והיה לנו לשם ולתהילה... כי שם ה' נקרא עלינו..." וכו', וקשה לומר שהדברים יצאו כך מידי המהר"ל עצמו<sup>6</sup>. אם כנים הדברים - השם המקובל "באר הגולה" מקבל חיזוק נוסף 'מבחוץ', מעדות המדפיס, אשר יש להניח כי שמע אותו 'ממקור ראשון'. אותו מדפיס הבליט את הניקוד 'באר הגולה' כששם אותו בתווך, בין החריזה הבאה לפניו לזו הבאה אחריו: "...עמד בפרצה וגדרה, ומשם בארה, הוא באר הגולה, אשר משם כל איש דלה (י)דלה, כי הוא משקה כולה... למראה ולהשכלה... לשם ולתהילה..."

עדות נוספת לקריאת הספר בשם 'באר הגולה' נמצאת בשערו המצויר של הספר בדפוס הראשון, משנת שנ"ח<sup>7</sup>, שם מופיעה בראש העמוד חריזה בקמץ: "עלי באר ענו לה, היא הבאר חיבור באר הגולה, פירוש על מאמרים אשר עליהם בא השאלה, מבני אדם אשר לא ירדו לעומק מצולה", ורק אז ממשיך בחריזה בסגול: "ועתה מן הבאר הזה דלה ידלה, ומן הבאר הזה מים חיים יעלה..."

בשנים האחרונות הועלתה השערה כי שמו של הספר הוא 'באר הגולה'. על קריאה זו המליצו הרב יהושע הרטמן שם, והרב ד"ר שלמה טולידאנו במבוא לספרו 'דבור ומחשבה' על ספר באר הגולה<sup>8</sup>. שניהם מסתמכים על שמה של אחת מהלשכות שהיו ממוקמות בדרום העזרה בבית המקדש, שהייתה נקראת 'לשכת הגולה' (מדות פ"ה מ"ד): "לשכת הגולה<sup>9</sup> - שם היה בור קבוע, והגלגל נתון עליו, ומשם מספיקים מים לכל העזרה". אותו בור נקרא 'בור הגולה'<sup>10</sup> או 'בור הגולה'<sup>11</sup>, ולפי גרסא אחרת נקרא

- 4 מבוא, עמ' 19.
- 5 הקדמה זו מופיעה כבר בדפוס הראשון - שנ"ח.
- 6 ישנן ראיות נוספות לכך שהדברים האלו יצאו מהמדפיס, ואכמ"ל.
- 7 את צילום השער אפשר לראות גם במהדורתו של הרטמן לבאר הגולה.
- 8 הוצאת מכון בני יששכר, ירושלים תש"ע, עמ' 32-33.
- 9 ר' עובדיה מברטנורה: "על שם בור שכרו שם עולי גולה". ועי' תפא"י שם.
- 10 ע"פ משנה עירובין פ"י מ"ד. עי' תוס' יום טוב מדות שם שהדלי נקרא 'גולה', אמנם הגר"א שם בפירושו ותיוו"ט בשם ראב"ה כותבים ש'גולה' הוא הגלגל.
- 11 הרא"ש בפירושו למשנת מדות שם, כי עשאוהו כשעלו מן הגולה.

'באר הגולה'<sup>12</sup>. הרב הרטמן טוען<sup>13</sup> כי השם 'באר הגולה' מתאים יותר לחרוזה הקודמת שם בהקדמת מהר"ל: 'גבעה תלולה', 'שוטף פלה'. אם כי יש לומר כי החריזה הבאה לאחריה - 'דלה ידלה' - כבר איננה כזו. טענתו של הרב הרטמן לשלילת שם 'באר הגולה' המקובל (או 'באר הגולה' לפי שמשוביץ) נובעת מכך שכל שמות ספריו האחרים של מהר"ל לקוחים מהתנ"ך, אם כי הוא מודה כי הצירוף "באר הגולה" אכן איננו מופיע בתנ"ך. אך קביעתו איננה מדויקת: נוסף ל'באר הגולה' יש למהר"ל ספר בשם 'אור חדש' על פורים, וגם שם זה איננו מופיע בתנ"ך. לסיום, בהקדמתו לספר רומז מהר"ל לבארות המופיעים בסיפורי התורה, בעיקר לאלו שחפר יצחק וניסו פלשתים לסתמם, ולגלילת האבן מפי הבאר על ידי יעקב, ולקראת סיום ההקדמה הוא כותב: "ועתה הרחיב ה' לנו להסיר האבן מעל פי הבאר". ישנו שם רמז גם לבארה של מרים, אך בשום מקום לא מוזכר אף ברמז קשר כלשהו בין תוכן הספר לאותה לשכה בבית המקדש או לבור שהיה בתוכה. העולה מכלל הדברים הוא כי סביר להניח ששם הספר הזה הוא כפי ששמו נפוץ בישראל, 'באר הגולה'.

12 וע"ע אנצת"ל כרך ג ערך 'בור הגולה' עמ' לה ואילך. הרב טולידאנו מביא בשם פירוש 'מאיר עין' כי השם 'גלה' מקורו בביטוי התנ"כי "גלות מים" (יהושע טו, יט), למרות שכפי שהוא מציין בעצמו משמעות הביטוי שם היא מעיין ולא באר; ואילו הרב הרטמן טוען כי מקור הביטוי הוא בנבואת זכריה "וגלה על ראשה" (ד, ב), שמן הגולה יצקו שמן (אמנם לא מים).

13 מבוא עמ' 16-19.

